

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/23/6-11>

Güllü İsmayılova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

gullu.ismailova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-8494-8776>

BƏDİİ MƏDƏNİYYƏT - SOVET İDEOLOGİYASININ TƏSİR MEXANİZMİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ

Xülasə

Güllü İsmayılovanın “Bədii mədəniyyət - Sovet ideologiyasının təsir mexanizmi çərçivəsində” adlı məqaləsində Sovet dövründə ədəbiyyat, incəsənət, o cümlədən musiqi sferasında tətbiq olunan ideoloji qadağalar haqqında danışılır. Bədii əsərlərdə ideoloji çərçivədən kənara çıxılmasına icazə verilməməsi, sosial sifariş və senzura haqqında məlumat verilir. Eləcə də, o dövrdə bəstəkarların siyasi mövzularda yazdığı qadağan olunmuş mahnıları və onların mətnləri tədqiq olunur. Sovet ideologiyasının tələbləri - ədəbi, kinematografiya və musiqi sferasında siyasi mövzulara qoyulan qadağalar göstərilir. Sovet dövründə Ramiz Mirişli və Fikrət Qocanın “Arazım” mahnısının qadağan olunmuş mətni və musiqi təhlili verilir.

Açar sözlər: bədii mədəniyyət, incəsənət, ideologiya, sosial sifariş, qadağa, mahnı

Gullu Ismayilova

Azerbaijan State University of Culture and Arts

Doctor of Philosophy in Art Studies

gullu.ismailova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-8494-8776>

Artistic culture - within the mechanism of influence of Soviet ideology

Abstract

Gullu Ismayilova's article - "Artistic culture - within the mechanism of influence of Soviet ideology" - discusses the ideological bans imposed on literature, art and music, during the Soviet era. The artists were allowed to provide information that would go beyond the ideological framework, social order and censorship. In addition, in this article, prohibited songs written by composers on political topics and their literary texts are also studied. The requirements of the Soviet ideology - prohibitions on political topics in the literary, cinematographic and musical spheres are indicated. The banned text and musical analysis of the song “My Araz” by Ramiz Mirishli and Fikrat Goca during the Soviet era is given.

Keywords: *artistic culture, art, ideology, social order, ban, song*

Giriş

Məlumdur ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə insanlar tərəfindən yaradılmış mədəni dəyərlərin obrazlı-simvolik formada saxlanılmasını tənzimləyən mədəniyyətin ən sabit komponenti, məhz bədii mədəniyyət növü hesab olunur. Bədii mədəniyyət, 2 böyük sistemin – mədəniyyətin və cəmiyyətin alt sistemidir. Mədəniyyətin geniş sferalarından biri olan bədii mədəniyyətin sosial funksiyalarına onun insanlararası, zamanarası və ərazilərarası səviyyədə mövcudluğu üçün kommunikaativliyi aiddir. Sənətsünaslıq elmlərinə geniş mənada ədəbiyyatşünaslıq, musiqişünaslıq, teatrşünaslıq və kinoşünaslıq aid edilir, eləcə də dar mənada sənətsünaslıq, təsviri sənətlə əlaqəndirilir. Bədii mədəniyyətdə mərkəzi yer tutan və onun subyekti olan incəsənət – xüsusi professional fəaliyyət sahəsi kimi insanın hisslərini bədii-obrazlı vasitələrlə və janrlarla ifadə etmək bacarığına əsaslanır. Ümumbəşəri dəyərlərin formalaşmasında və insanın mənəviyyatının formalaşmasında mühüm rol

oyunayan musiqi mədəniyyəti – estetik, informasiya, idrak, evristik, təşkilati, əlaqə və s. funksiyalar daşıyır. Musiqi - insanın idrak təxəyyülünü əhatə edən universal dildir və cəmiyyətdə ideologiyanın təbliğində də musiqi dilinin müstəsna yeri danılmazdır.

Sovet ideologiyasının tələbləri - ədəbi, kinomatoqrafiya və musiqi sferasında siyasi mövzulara qoyulan qadağalar/

Bir əsrdən artıqdır (115 il) mövcud olan Azərbaycan professional bəstəkarlıq məktəbinin hər bir nümayəndəsinin yaradıcılığına ideologiya amili müəyyən mənada təsir etmiş, istər onların əsərlərində, istərsə də ümumiyyətlə, yaradıcılıq fəaliyyətlərində ideoloji mövqe, özünü fərqli şəkildə göstərmişdir. Belə ki, Çar Rusiyası dövründə, 1908-ci ildə təməli qoyulan Azərbaycan professional bəstəkarlıq məktəbinin ilk nümayəndələri – Ü.Hacıbəyli və M.Maqomayevin yaradıcılığı, AXC dövründə (1918-1920-ci illər) “türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq” kimi o zamanın milli ideologiyasından bəhrələnmişdir. Sonralar, 70 il mövcud olan Sovet dövründə isə insanların şüuruna yeridilən “Marksizm-Leninizm” ideologiyasını həyata keçirən “sosializm realizmi” metodu, bədii mədəniyyətdə hakim mövqe qazanmış və digər yaradıcı şəxsiyyətlər kimi, bəstəkarlar da bu ideoloji çərçivədə yazıb-yaratmaq məcburiyyətində qalmışlar. Vahid istiqamət olaraq rəsmi şəkildə 1934-cü ildə bəyan edilən sosialist realizmi anlayışı, əsas yaradıcılıq metodu kimi sovet mədəniyyətində həyatı olduğu kimi təsvir etməyə səsləyir və sosialist reallığı öz baxışlarını gerçəklikdə kommunist partiyası ilə bölüşərək kommunizmin xüsusiyyətlərini göstərməyə sövq edilirdi. Bu metod, bədii yaradıcılıq işi sahəsində, əsasən sistemin ideoloji silahına çevrilməsini təmin etməyə xidmət göstərirdi. “1935-ci ildə İ.Stalin, bütün mədəniyyət sferasında ali ideoloji orqan Mərkəzi Komitənin təbliğat və təşviqat (Aqitprop) şöbəsini 5 şöbəyə bölür: mətbuat və nəşriyyat, partiya təbliğatı və təşviqatı, məktəblər, elm, mədəniyyət və maarif işləri” (Qoryayeva, 1997: 159). 1938-ci ildə isə Stalin, partiya təbliğatı və təşviqatı işinin bir yerdə cəmlənməsini, təbliğat, təşviqat və mətbuat şöbələrinin vahid birliyinin ÜKPMK-nin tərkibində, hər bir respublika, vilayət və regional partiya təşkilatının tərkibindəki müvafiq şöbə ilə birləşdirilməsini təklif edir. Beləliklə, əvvəllər bir-birindən ayrı vəziyyətdə fəaliyyət göstərən bu şöbələr, mətbuat və nəşriyyatlar vahid təbliğat və təşviqat şöbəsinə (OPiA) birləşdirilir, bununla da partiya orqanlarının ideoloji işlərinə nəzarət etmək vəzifəsi asanlaşdırılır. OPiA ölkədəki bütün mətbuata nəzarət edir, ədəbiyyatı və incəsənəti izləyirdi (Nevejin, 2007). Bu vasitə ilə güclü sovet əli, bütün mədəni istiqamətləri öz nəzarəti altında saxlamağı bacarırdı. Yəni dövlət, mədəniyyətin, o cümlədən də musiqinin xalqa təsir gücünü yaxşı başa düşdüyü üçün əksər musiqi kompozisiyaları dövlət tərəfindən sifariş edilir, onlar öz təqdir etdikləri sahələri cəmiyyətə icmarıcı olaraq bəstəkarlar vasitəsilə bu şəkildə çatdırırdılar. Sosializm realizm metodu bəstəkarların, yazıçıların və şairlərin yaradıcılığını sərt çərçivəyə salırdı, yəni senzura tətbiq olunduğu üçün yaradıcı təbəqə mütləq olaraq Kommunist Partiyasının fəaliyyətini bölüşməli və onunla həmfikir olmaq məcburiyyətində idi. Sovet bəstəkarının da rolu musiqi vasitəsilə sosializmin ən ideal cəmiyyət olmasını, bu cəmiyyətdə inqilabi və əmək fəaliyyətinin üstünlüyünü göstərmək idi.

Böyük Vətən müharibəsinə qədər Sovet musiqisinin əsas təbliğat janrı – ümumi Vətən, şəhərlər haqqında, dəniz və əmək mövzularında patriotik səpkili, eləcə də komsomol və pionerlər, rəhbərlər və onların nitqləri haqqında yazılmış mahnılar idi. Yəni bu dövrə qədər yazılan əsərlər, əsasən major məqamında optimist ton daşıyan, şən musiqi nümunələrindən ibarət idi. Mahnılarda təcəssüm olunan yeni insan obrazı, sanki kommunizmə doğru addımlayan tamamilə yeni ölkənin qurucularını vəsf edirdi. Sovet dövründə ədəbiyyat və incəsənət sahəsində əsasən ideoloji düşüncəyə uyğun olan, sosial sifariş əsasında partiyaya, oktyabra, Leninə, Stalinə, komsomola həsr edilən nikbin ruhlu əsərlər geniş yer alırdı. Belə ki, kədər affekti qadağan olunur, əsasən prinsipial ideoloji mətn daşıyan nəşəli mövzulara incəsənət nümunələrində geniş yer verilirdi. Eləcə də milli mövzulara qısqanc bir münasibət var idi, məsələn, şairlərin milli tar alətinə müraciətində olan polemik baxışlar, fərqli yanaşma tərzii (S.Rüstəmin – “oxuma tar” müraciəti, M.Rəfilinin tarın səsinə keçmə məqamına bənzətməsi, M.Rahimin –dinləyəni sıxan, inləyən tarı susdur fikri) yer alırdı. S.Babullaoğlu yazır: “21 yaşlı çılğın Müşfiq sabiq maarif komissarının rəhbərliyi ilə keçən elə həmin “tar məhkəməsində” bədahətən oxumuşdu “Tar”ın bəzi parçalarını” (3). Belə ki, tar alətini

dəyərləndirən, “Oxu tar, səni kim unudar?” söyləyən M.Müşfiq, 29 yaşında Sovet repressiya qurbanlarından biri olmuşdu.

Siyasi mövzularla bağlı olan, eləcə də pərdə arxasındakı acı həyat, şəxsi kədər yaşantıları həm ədəbiyyatdan, həm də mahnı kimi poetik mətnlə bağlı olan musiqi numunələrinin anlamından silinirdi. Sovet cəmiyyətinin “Xruşşov mərhələsində” şəxsiyyətə pərəstişin aradan qaldırılması, “istiləşmə” dalğasının yaranması ilə əlaqədar olaraq ədəbiyyat və incəsənət sahəsinə müəyyən səviyyədə həyat materialı və təbii insan obrazları daxil olsa da, bədii mədəniyyətlə bağlı olan incəsənətin hər bir sahəsində Sovet ideologiyasının yol vermədiyi siyasi məsələləri işıqlandırmaq olmazdı. Belə ki, məsələn, əgər əsərin orijinalında mövcud olan hansısa siyasətə işarə vuran kadr filmə çəkilibdisə, o hissə filmlərdən kəsilib atılırdı. Məsələn, İ.Şıxlının senarisinə əsasən “Dəli Kür” filminin finalında Cahandar ağa, öz torpaqlarının knyaz İ.İ.Vorontsov-Daşkov tərəfindən tutulmasına etiraz edən zaman atışmada kazaklar tərəfindən öldürülür, lakin bu hissə filmdən kəsilir və bizim gördüyümüz kadrlarda Cahandar ağa, məişət zəminində, arvadını qaçırdığı Allahyar tərəfindən qətlə yetrilir. Kinoşünas A.Kazımsadə filmin senzuradan keçməyən sonluğu ilə bağlı vurğulayır ki, filmin finalını kəsib atdılar, bütün filmin canı, ürəyi də o finalda idi, çünki orada bizim tariximiz, rusların bizim əlimizdən torpaqlarımızı necə alması var idi. Bu gün kinoşünasların açıqladığı bu senzura məsələləri, o dövrün ideologiyasının tələbləri baxımından digər - ədəbi sferada və musiqi sahəsində də mövcud olmuşdur. M.Arazın 1964-cü ildə yazdığı şeiri, hələ də o dövrdə ideologiyanın ədəbi mühitə təsirinin güclü olmasının göstəricisi idi:

Qaytardı redaktor lirik şeirimi,
Qaytardı fəhlə yox, zavod yox deyə (4).

Qədim tarixə malik olan Azərbaycanın, bu günkü müstəqilliyinə və inkişaf səviyyəsinə çatmaq üçün keçməkeçli bir yol qət edərək çətin sınaqlardan keçməsi, əsrlər boyu yadellilərin işğalçılıqlarına məruz qalaraq, daima öz ərazisini qorumaq məcburiyyətində olması məlum faktır. Eləcə də ölkə daxilində gedən çəkişmələr nəticəsində xanlıqlara parçalanan Azərbaycan torpaqları, XIX əsrdə “Gülüstan” və “Türkmənçay” müqavilələrinin şərtlərinə görə Şimali və Cənubi Azərbaycan olaraq iki hissəyə bölünərək Rusiya və İran müstəmləkəsinə çevrilmişdir. Bədii mədəniyyət sferasında bu mövzunun ağrı-acısını əks etdirən çoxsaylı əsərlər yaransa da, onların əksəriyyəti bu siyasi mövzunu təcəssüm etdirdiyi üçün Sovet senzurasından keçə bilməmişdir. C.Cabbarlının 1923-cü ildə tamaşaya qoyulması yasaqlanan “Araz çayı” mənzum pyesindəki parçada deyildiyi kimi:

Araz, çəkil aradan, qovuşsun Azərbaycan!
Araz, söylə nə üçün sən yol saldın buradan?
Yoxsa qorxdun azadlıq, gəlib keçsin oradan? (5)

“İmperiya – yaddaşsızlıq təbliğ edir. İşğal etdiyi, qoynuna aldığı bütün xalqların yaddaşını öldürməyə, onların kök, yəni tarix və müstəqillik haqqında xatirə və təsəvvürlərini məhv etməyə, xalqın öz müstəqilliyini, hətta mifik bir səviyyədə belə anmasına imkan verməməyə çalışır. Buna görə ilk növbədə millətlərin yaddaşını “təmizləyib” ağ varğa çevirir, hətta folkloru da saxtalaşdırır və ağ yaddaş varğında öz saxta tarixini qondarmağa çalışır” (Rüstəmxanlı, 1998: 84). Digər sahələrdə olduğu kimi, bəstəkarlıq sferasında da ideologi baxımından yasaqlanan bir çox mövzular, o cümlədən Cənubi Azərbaycan, Araz çayı ilə bağlı kompozisiyaları təqdim etmək mümkün olmamışdır. Bəstəkarların qəlbindən gələn bəzi əsərlər yazılmış və ya ifa olunmuş olsa belə, onların notlarının nəşri və sonrakı ifası qadağan edilmişdir. Məsələn, 1946-cı ildə Fikrət Əmirovun (mətn - Nikolay Dorizo) “İki sahil” romansı, Rəşid Behbudovun interpretasiyasında lentə yazılsa da, bu əsərin ifasına 1947-ci ildən qadağa qoyulmuşdur Səbəb isə romansın Azərbaycanı 2 yerə bölən Araz çayını vəsf etməsi və siyasi xarakter daşması idi. Rekviyemə bənzəyən bu əsəri dinləyərkən, sərhədləri bağlı olan, həsrət ağrısı ilə bir-birindən ayrı yaşamağa məcbur edilən, Azərbaycan xalqının ikiye bölünmüş taleyi haqqında yazılmış sanki bir roman oxumuş olursan.

Birmənalı şəkildə vurğulamaq lazımdır ki, o zaman senzurdan keçərək ifa olunan mahnılar, əsasən optimist ton daşıyan musiqi nümunələri olmalı idi. Sovet ideologiyası Stalindən sonrakı dövrdə də bu ənənəyə sadıq qalaraq siyasi mövzularla yanaşı, şəxsi və həyatı kədər yaşantıları təcəssüm olunan mahnıları da senzurdan keçirmir, buna görə də onların əsas anlamları mətndən silinir, mahiyyəti dəyişdirilirdi. Məsələn, bütöv Azərbaycanı ayıran, semantik səciyyə daşıyan Araz çayı haqqında 1967-ci ildə R.Mirişlinin F.Qocanın sözlərinə yazdığı “Arazım” mahnısı da Sovet ideologiyasının tələblərinə cavab vermədiyi üçün senzurdan keçməmişdi. İfasına icazə verilməyən, bu mahnının müəllifləri, mahnının mətnini dəyişdirərək, onu bizim bildiyimiz daha yumşaq versiyada təqdim etməyə məcbur olmuşdular. Əslində isə F.Qoca və R.Mirişli əməkdaşlığından yaranan “Arazım” mahnısının yalnız müstəqillik dövründə tanış ola bildiyimiz yaşaqlanan mətni aşağıdakı kimidir:

I

Gəldi bahar, açdı güllər, Araz aşdı, Araz daşdı,
Ayrı düşdü doğma ellər, qəlbi kövrək, gözü yaşlı.

Nəqərat:

Araz axar həzin-həzin, bulud alıb göyün üzün,
Mənim Arazım.

II

Sularında qəmli-qəmli, axar günlər, axar illər,
Arazımın nəğməsindən, niyə yandı qızıl güllər?

Nəqərat:

Araz axar qəmli-qəmli, göylər dərdli, yer ələmli,
Mənim Arazım.

Bədii qiraət:

Aramızdan Araz axır, ləpələr yandırır yaxır,
Axıb nə vaxt qurtaracaq, yuxarıdan Tanrı baxır.

III

Nə oxuyum, nədən yazım, fəryad çəkir qəmli sazım,
Bu həsrətə torpaq dözü, necə dözsün ruhum, arzum?

Nəqərat:

Araz axar şirin-şirin, özü dərdli, dili şirin,
Mənim Arazım.

Ümumiyyətlə, 1950-1960-cı illərdə yaradıcılığa başlayan gənc şairlər M.Araz, M.İsmayıl, V.Səmədoğlu, F.Qoca və başqalarının şeirlərində ifadə novatorluğu çox güclü idi. Yazıcı Anar bunu “ideoloji qəliblər içində boğulan, dar estetik çərçivələrdə çabalayan həqiqi sənət dirçəlib” (7) şəklində ifadə edir. “Arazım” şeirində də F.Qocanın işlətdiyi bədii təsvir olduqca maraqlıdır, burada şair metonimiya, metafora, təşbeh kimi bədii ifadə vasitələrindən istifadə edir. Suları qəmli-qəmli axan, ləpələri yandırır yaxan, özü dərdli, dili şirin Arazım deyən, Azərbaycan poeziyasının realist fikirli, azad ruhlu sərbəst şeirin parlaq nümayəndəsi olan şair F.Qoca, “Arazın nəğməsinin bu yurdun, bu Vətənin həsrət nəğməsi olduğunu bir daha xatırladır” (İsmayılova, 2000: 44). Bəstəkar da “Arazım” mahnısında bu gizli kədər hissini, şeirin ümumi məzmunundakı parçalanmış, doğma elləri ayrı düşən Azərbaycanı, Vətən həsrətini, maraqlı şəkildə, çox gözəl melodik çalarlarla vəsf

edir. O, mahnıda həsrət və kədər semantikanı ifadə etmək üçün si mayəli şüştər məqamına əsaslansa da, işıqlı harmoniyalardan istifadə edir. Əsas kuplet aralıq ladı olan tərkibdə yazılmışdısa, mahnının nəqarəti mayeyi-şüştərə qayıdışdan ibarətdir. Bəstəkar, bu qayıdışı III (fa diyez¹), II (mi¹) nəhayət III (fa diyez¹) səslərinin kadansları vasitəsilə edir.

Arazım

Fikrət Qoca

Ramiz Mirişli

Moderato

Gəl - di ba - har, aç - dı gü - ül - lər,
Ay - rı düş - dü doğ - ma el - lər,

A - raz aş - dı, A - raz - az daş - dı,
qəl - bi köv - rək, gö - zü - ü yaş - lı

Nəqərat

A - raz a - xar hə - zin hə - zin, bu - lud a - lır gö - yün ü - zün
A - raz a - xar qəm - li qəm - li, göy - lər dörd - li yer ə - ləm - li

A - raz a - xar hə - zin hə - zin, bu - lud a - lır gö - yün ü -
A - raz a - xar qəm - li qəm - li, göy - lər dörd - li rit. yer ə - ləm -

zün mə - nim A - ra - zım mə - nim A - ra - zım
- li mə - nim A - ra - zım mə - nim A - ra - zım

Nəticə

Sovet ideologiyasının təsir mexanizmi uzun müddət bədii mədəniyyətin bütün sahələrinə nüfuz etmiş və onu müəyyən siyasi çərçivədə saxlamışdır. İdeologiya və bədii mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri onunla bağlıdır ki, ədəbiyyat və incəsənət yalnız öz qanunları əsasında inkişaf etmir, o həm də ideologiyanın əhəmiyyətli, hətta təyinedici təsirini hiss edir və eyni zamanda, ideyaları insanların şüuruna yeritməyə kömək edir. Müxtəlif metodlara istinadən aparılan tədqiqata əsasən, sovet sistemi dövründə bədii yaradıcılıq işi, incəsənət, o cümlədən də musiqi sferası əsasən totalitar rejimin və hakim ideologiyanın siyasətinə və mənafeyinə tabe etdirilmişdi. “Arazım” mahnısının əvvəlki mətni ilə səslənən Şövkət Ələkbərovanın ifası, eləcə də, Vaqif Mustafazadənin caz improvizasiyası ilə “Sevil” vokal-instrumental ansamblının çox sevilən çoxsəsli ifa versiyası və d. interpretasiyalar da mövcuddur. Lakin tarixi musiqişünaslığa aid olan musiqi tekstologiyası sahəsində aparılan araşdırmalara əsasən məlum oldu ki, mahnının yuxarıda verilən mətninin təcəssümü, əvvəl yasaqlandığı üçün yalnız müstəqillik dövründə öz ifadə azadlığını tapa bilmişdir. Belə ki, “Arazım” mahnısının müəllifləri - R.Mirişli və F.Qoca, Sovet dövründə senzurdan keçmədiyi üçün mahnının sözlərini yumşaldaraq dəyişmək məcburiyyətində qalmış və bununla da

mahnının semantikasi tamamilə dəyişmişdir. 2019-cu ildə müğənni Azər Zeynalov, şeirin məhz ilkin, yasaqlanan versiyasında bu mahnını ifa etmiş və diskə yazdırmışdır. Mahnının yeni versiyasında həm də bədii qiraətdən istifadə olunmuş və sonuncu kupletə keçiddə verilən passaj, k₂ yuxarı - do şüştərə edilən modulyasiyaya aparıb çıxarmışdır. Yeni mətnin təcəssümündə, musiqinin ifadə vasitələri daha çox minor harmoniyaları ilə birlikdə “ayıran” Araz çayının vəsf edilməsində daha həyəcanlı emosional duyğular yaratmış, bununla da dinləyicini düşünməyə və bu hissləri yaşamağa vadar etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Istoriya sovetskoy politicheskoy chenzuri. (1997). Dokumenti i komentaryy. 1917-1993. Otvetstvenniy sostavitel i rukovoditel tvorcheskogo kollektiva Goryayeva, T.M. M., 672 s.
2. Nevejin, V. (2007). “Yeshli zavtra v pokhod”: podgotovka k voyne i ideologicheskaya propaganda v 30-x – 40-x godakh. M., 320 s.
3. <https://kulis.az/news/5646>
4. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2018/yanvar/570766.htm>
5. <https://modern.az/aktual/376955/ediblerimizin-yaradiciliginda-cenub-yanisi/>
6. Rüstəmxanlı, S. (1998). İdeologiyamızın təməli tarixdədir. Azərbaycan araşdırmaları vəqfi. Azərbaycanın Türkçülük və Azərbaycançılıq problemləri. Bakı: “Ay-Ulduz” nəşriyyatı, 157 s.
7. <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/9774-altmisincilar-ve-son-60-ilin-edebi-heyatindan-sehifeler>
8. İsmayılova, G. (2000). Bəstəkar Ramiz Mirişli. Monoqrafiya. Bakı: “Steyk”, 72 s.

Göndərilib: 09.03.2023

Qəbul edilib: 14.05.2023